

A helytörténeti kutatás feladatai.

A német történettudomány a territoriális történetírás gyűjtőneve alá sorozza a cikkünk címében jelzett tárgykört s egyszersmind élesen megkülönbözteti azt a tulajdonképeni helytörténetírástól, amelynek tárgya mindég csak egy községnek a multja. Mivel pedig territoriumon olyan kisebb-nagyobb területet ért, amelyen már kezdetleges fejlődési fokán is valamely személy vagy testület saját jogánál fogva fejedelmi hatalmat gyakorol, legfejlettebb alakjában pedig szuverén államhatalomnak az alapja,¹ világos, hogy ez a terület tágabb jellegű annál, amelyet a mi nyelvhasználatunk territoriumnak nevez. Annak a kutatási iránynak a tárgya, amelynek feladatairól az alábbi sorokban szólni óhajtunk s amelyet helytörténetinek nevezünk, mintegy középső helyet foglal el az Ortsgeschichte és a Territorialgeschichte között. Korántsem azonosítható tehát egy-egy német közigazgatási kerülettel s sokkal közelebb van a territoriumhoz, mint a községhez, amelyet teljesen magában foglal. A német territoriális történetkutatás azonban sokkal fejlettebb a mi helytörténetírásunknál, amint az a territorium meghatározásából is következik. Egy-egy német territorium történetével ugyanis uralkodócsalád, fejedelmi vagy nagyhercegi udvar élete is kapcsolatos, amely önálló külpolitikát folytatott, háborúkat viselt s mivel ezek a szembetűnő jelenségek már a kezdetleges történetírásnak is tárgyai voltak, az illető territorium multjával is egyre több és több s egyre fejlettebb fokon álló mű foglalkozhatott.²

---

¹ „Unter einem Territorium verstehen wir ein bestimmt begrenztes kleineres oder grösseres Landgebiet, in dem eine Person oder Körperschaft kraft eigenen Rechtes die landesherrliche Gewalt ausübt; diese erweitert sich dann in der Regel zur Landeshoheit und unter Umständen sogar zur souveränen Staatsgewalt.” B. Gebhardt: Handbuch der deutschen Geschichte, 1923, 6. kiadás. II. kötet, 570. l.

² A német és osztrák territoriális kutatás fejlődésére vonatkozólag l. K. Breysig: Territorialgeschichte. Deutsche

A mi történetünkben alig két-három ilyen territoriumot különböztethetünk meg, úgymint a tulajdonképeni Magyarországot, Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát s a középkorban még a bizonytalan közjogi helyzetű délvidéki bánságokat. Megyéink határai politikailag nem szabdalták fel független, külön részekre az országot s így a némethez hasonlóan virágzó helytörténetírás sem fejlődhetett ki. A mi megyei monografusunk nem foglalkozhatott munkájával kapcsolatban fontos politikai eseményeknek források alapján történő megírásával, hanem első látszatra túlságosan is jelentéktelen részletekkel kellett bibelődnie. Ezért történetíróink legnagyobb része bizonyos averzióval tekintett a részletfeldolgozás munkája elé s energiáját szívesebben fordította általános történeti jelenségek vizsgálatára és megírására. Ezzel azonban ismét együttjárt, hogy a monografiákat, túlnyomórészt, módszeres iskolázottságon keresztül nem ment, vidéken élő autodidakta történetkedvelők írták meg, akik munkájukban sablonszerűen jártak el, mivel invenciójuk új szempontok szerinti feldolgozásra nem volt.¹

A milleniumi ünnepekkor jelent még meg a legtöbb komoly történeti monográfia, az utóbbi két évtizedben azonban csak kivételes jelenség volt egynek-egynek a megírása. Komoly baj, ha tekintetbe vesszük, hogy a német történetírás magas fejlettségét nem kis mértékben a módszeresen dolgozó részletkutatásnak köszönhette.

Ha eltekintünk az autodidakták munkáitól, a szakképzett történetírók tollából kikerült helytörténeti részlettanulmányok túlnyomórészt a középkorral foglalkoznak. Ennek a jelenségnek okául nemcsak történetírásunknak a középkor iránti nagy rokonszenvét s azt a tényt kell megjelölnünk, hogy a monografus, a rendelkezésére

---

Geschichtsblätter. I. k. 1. skk. 1. — A. Kastner: Zur Ortsgeschichte. U. o. X. k. 237. skk. 1. — A. Tille: Nachwort. U. o. 249. l. — P. Albert: Ortsgeschichte. U. o. III. k. 193. skk. 1. — M. Vanca: Über Landes und Ortsgeschichte, ihren Wert und ihre Aufgaben. Wien. 1902.

¹ Jellemző, hogy az a két német folyóirat, amely a helytörténeti kutatás methodikai kérdéseivel foglalkozik, úgymint a hét évtizedes *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine* és az immár negyedszázados *multra* visszatekintő *Deutsche Geschichtsblätter* egyetlen hazai könyvtárunkban sincs meg.

álló anyag csekélysege következtében, még a kis részlet-tanulmányokból is a nemzet egyetemes fejlődésének föl-tüntetésére szolgáló következtetést vonhatott, hanem leg-főbbképen azt a maga nemében páratlan művet, amely a kutatók munkáját rendkívül megkönnyítette: a „Ma-gyarország történeti földrajzát a Hunyadiak korában”, amely idősebb történetíróinknak az egyetemes, az álta-lános felé irányuló érdeklődésének legszebb tanúsága. Nyugodtan állíthatjuk, hogy hozzá hasonló átfogó munkát hiába keresünk akár a német, akár a francia irodalomban. Amint ott egy kutató egy-egy territorium-nak csak kis részét dolgozta fel, úgy emitt is szinte csak egyetlen departement történeti földrajzát készíti el.¹ Egész Magyarország területére kiterjedőleg rekon-struálni hazánk középkori topográfiáját oly óriási fel-adat, hogy hozzákezdéséhez nagy lelki erő kellett, kivitelé-hez pedig nem kisebb energia. S ez a feladat, amellyel máshol csak generációk és társulatok mertek birokra kelni, nálunk egyetlen embernek hangyaszorgalmára volt utalva. Ez a páratlan munka megadja megyéink és városaink középkori történetéhez a szilárd, okleveleken nyugvó alapot, amelyen a kutató nyugodtan tovább dol-gozhat, megadja a legnehezebb, az első tájékozódást, amelynek segítségével útnak lehet indulni. Ahol ez a biztoskezü vezető hiányzik, ott, az újkori kutatás és fel-dolgozás terén, azonnal szembetűnő a nagy különbség; ezek a tanulmányok értékben mögötte állanak a Csánki segítségével feldolgozott középkori tárgyú értekezé-seknek.

Ebben a tekintetben azonban figyelembe kell még vennünk a közép- és újkori történetírás anyaga, az ok-levél és akta között meglevő különbséget is. Mert nem-csak az anyag, az akták kívántak más módszert, mint amelyet kutatóink az oklevelek tanulmányozása közben elsajátítottak, hanem az aktáknak folytonos gazdago-dása is új feladatok elé állította az írókat. Ezekkel a követelményekkel megyei monografusaink nem tudtak megbirkózni s részlettanulmányaink szerzői is, amíg szí-vesen foglalkoztak a középkor gazdaság- és társadalom-történeti problémáival, addig teljesen mellőzték ezeket

---

¹ Pl. Aug. Longnon: Dictionnaire topographique de la Marne.

az újkor terén, s itt megelégedtek a politikai események regisztrálásával.¹

Végeredmény gyanánt tehát azt kell megállapítanunk, hogy helytörténetírásunk egyrészt nem állott az európai tudományosság színvonalán, másrészt pedig az újkori részt túlságosan kevés figyelemre méltatta.

A helytörténet művelői módszeres iskolázottságának hiányát két általános szabályzat igyekezett pótolni, az autodidakták érdeklődését, munkaerejét helyes irányba terelni, másrészt pedig a megoldandó feladatokat is kitűzni. Az elsőt Pesty Frigyes készítette 1872-ben² s kora, a kiegyezéskori Magyarország szellemi életének, minden iránti érdeklődésének volt jellemző terméke. Bírálója, egyúttal a második szabályzat elkészítője, Tagányi Károly, találóan jellemezte, mondván, hogy a megyei monografustól az illető terület teljes Konversations-Lexikonját követelte meg. A második tervezet, mely „Vélemény a megyei monografiák tervrajza ügyében” címmel 1894-ben jelent meg,³ logikusan átgondolt alaptételtől indult ki: az illető terület szempontjából fontos adatok alkotják a megye történetének anyagát és ennek megfelelően az egyes községek történetének megírását tűzte ki a monografia legfontosabb feladatául. Helyesen, hajszálfinom pontossággal határolja el a monografiáíró munkakörét és a megbízható, pontos, részletek összegyűjtését teszi főfeladatává. Ugyancsak ez a felfogás érvényesült a megye általános története fogalmának megállapításánál. A szabályzat szerint ugyanis itt feldolgozás alá kerül minden adat, amely az egész területre vonatkozik, vagy arra nézve bármily szempontból is fontos. Ma, három évtized múltán is, egyedüli kifogás gyanánt csak azt említhetjük meg, hogy a monografust túlságosan szétagolt részletek, minden egyes község történetének megírására utalja, kevés alkalmat nyújt a részleteknek lehető egy képbe való összefoglalására és nem akarván a tehetség szabadságát korlátozni, elmellőzi minden olyan szempont kiemelését, amely a monografus figyelmét, érdeklődését felkeltheti és őt munkájában útbaigazíthatja.

---

¹ Pl. Komáromy A.: Nyalábvár és uradalma. Századok. 1894. évf.

² A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Századok. 1872. évf. 412. skk. I.

³ Századok. 1894. évf. 364. skk. I.

Hatása csak két monografiánál mutatható ki. Borovszky *Csanád megyé-jét* teljesen ennek útmutatása szerint készíti el, azonban csak 1715-ig halad és így az általános fejlődést is csak csekély levéltári anyag alapján vázolhatja. A másik, Szolnok-Doboka megye eljut a jelenkorig, de a községek szerint szétaprózott adatok közül csak a legrégebbiek összefoglalását kísérelte meg közigazgatás- és gazdaságtörténeti mesterművében maga Tagányi, az újkori rész szerzője ellenben megelégedett a vármegyei intéció általános ismertetésével.

A többi monografia nem követte a Tagányi-féle programot, íróik ambíciójának a Pesty-féle rendszerezés inkább megfelelt. Kétségtelen, hogy az ilyen és hasonló monografiák megjelenése amellet szól, hogy a magyar olvasóközönség egy részének tudásvágyát a hevenyében összeállított pár adat is kielégítette. Másik, fejlettebb intelligenciájú részére azonban a tudomány valamennyi szempontjának és érdekének figyelmenkívl hagyása, káros következményekkel járt, mert elidegenítette azt a történelmi művek olvasásától. Mivel pedig a szakembereknek a tudomány színvonalán álló középkori tárgyú cikkei mindkettőre hatástalanok maradtak, mély szakadék keletkezett a tudomány és az olvasóközönség között, amely még csak tovább fog mélyülni, ha az olvasókat ilyen művekre hagyjuk vagy kényszerítjük.

Így az olvasóközönség vagy intelligencia részéről teljes közömbösség, tudományos szempontból pedig alacsony nívó jellemzi helytörténeti irodalmunkat. Ebben a szomorú helyzetben a tudomány és közönség közötti kapcsolatot oly módon kell megtalálnunk, hogy a jövőben megjelenő művek megfeleljenek a tudományosság minden fokozott követelményének, másrészt alkalmasak legyenek a közönség érdeklődését felhívni, azt olvasásra bírni, neki olyan ismeretanyagot nyújtani, amely új, hasonló könyvek olvasására ösztönzi s ezzel egyáltalán olvasásra szoktatja.

Ennek a kettős célnak elérésére a Tagányiétól egyes pontokban eltérő tervet kell megállapítanunk. Ez a program ugyanis elsősorban a középkori anyag feldolgozására illik rá s itt, főleg településtörténeti problémák feldolgozásánál más módszer szerint nem is lehetne eljárunk. Ellenben a XVIII. századi anyag feldolgozásánál egy megye valamennyi községére vonatkozó adat összegyűjtése sem fog az írónak módot nyújtani a megye

életének összefoglalására. Az anyag ugyanis sokkal gazdagabb, semhogy egyetlen megyei monografiába, még ha 5—6 kötetes is, össze lehetne olvasztani, ennél fogva más szempontok kiszemelése szükséges, amelyek egységes, összefogó fejlődésrészletek megállapítását teszik lehetővé. Míg valamely megye középkori történetét az anyag hiányossága miatt egy ember írhatja meg a legjobban, addig az újkori, főleg 1711—1914-i fejlődés megállapítása több erő munkálkodását kívánja meg. Azaz monografiaíró helyett itt már a helytörténeti kutatás munkásaira van szükség.

Az alábbiakban mi sem nyújthatunk rendszeres, szigorúan körülzárt programot, sem tartalomjegyzéket egy majdan megírandó megye történetéhez, hanem csak általános szempontokra óhajtjuk a figyelmet felhívni.

Mivel a középkori kutatás terén a Tagányi-féle program a helyes irányú fejlődést jelzi, nincs semmi hozzátenni valónk. De mert ez távolesik az olvasóközönségtől, amelyet — tagadhatatlanul — az újkor feltétlenül közelebről érint, itt kell kísérletet tennünk a kapcsolat megtalálására. Természetesen azonban nem „érdekes” témák, antiquáriusi lomok feldolgozásával, hanem a mai művelt ember érdeklődését felkeltő és megérdemlő fejlődésrészletek megírásával.

Az újkorra utal bennünket már az a szomorú valóság is, hogy Erdéllyel és a Felvidékkel középkori forrásanyagunk legnagyobb részét is elvesztettük. Az új államok mesterségesen is megakadályozzák a szabad kutatást, úgy hogy a csonkamagyarországi kutató feldolgozhatja ugyan a pesti gyűjtemények anyagát, de nem férhet hozzá a megszállt területen levőhöz s nem juthat abba a helyzetbe, hogy a vidéket, amelyről ír, személyesen is bejárja. Viszont a vidéken élő történetíró éppen ilyen nehezen juthat el közgyűjteményeinkbe. Ma még nem túlságosan érezhető a bennünket ezen a téren ért katasztrófa, de a következő generáció idejében, — amely már a széttépett területen nő fel —, annál szembetűnőbb lesz hatása. Csonka-Magyarországnak, eltekintve a legnyugatibb járásoktól, alig van saját területére vonatkozó középkori forrásanyaga, szinte nincs is „középkori története”, hanem az anyag, amelyből a történetíró építhet, elsősorban újkori.

Ebben az újkori periódusban, amely a török kiűzésétől, tehát nagyjában Csonka-Magyarország újratele-

pülésétől kezdve napjainkig tart, röviden úgy állapíthatjuk meg kutatásunk körét, hogy itt a társadalom- és gazdaságtörténeti szempontoknak kell előtérbe nyomulniok és érvényesülniök. Külső jelenségekben megnyilvánuló politikai történet, amely a szoros időrendi egymásután kapcsán fűződik össze, nem művelhető eredményesen, mivel Csongrád megye lakóját nem érdekelhetik a szőregi csata sztratégiai leírásának kis részletei. A gazdaság- és társadalomtörténet ellenben olyan feldolgozható problémák százait nyújtja, amelyek tipikusan helyi jellegűek, csak az illető területen végzett kutatások révén oldhatók meg s amelyek nem adalékszerűek, hanem, noha az egész fejlődés kis részét képezik, kerek, egységbe foglalható, önálló részletek.¹

Kisebbségi tanulmányok megírására a problémákat a gazdaságtörténet szolgáltatja, míg a nagyobb, szélesebb látókört, intenzívebb elmélyedést kívánó művek, főleg társadalomtörténeti tárgyúak. De a kettő, természetesen, a legtöbb esetben szorosan egybeolvad és nem is választható szét.

Ha az eddiginél erőteljesebben érvényesítjük ezt a két szempontot, már az egyes községek története is több életet fog nyerni. Csak nem szabad az adatoknak pusztán egymásmellé sorakoztatásával megelégednünk. Elsősorban, mintegy minta gyanánt, valamely tetszés szerint kiválasztott község történetét kellene megírni s ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet a különböző megoldandó problémákra, amint azt például Th. Th. Neubauer tette Erfurt városával kapcsolatban (*Aufgaben und Probleme der Ortsgeschichte, dargestellt in der Geschichte der Stadt Erfurt. Mitteilungen des Vereins für die Geschichte und Altertumskunde von Erfurt. 38. füzet, 1917.*)² Természetesen a speciális magyar viszo-

¹ Ilyen helyi jellegű és érdekű gazdaság- s társadalomtörténeti tárgyú tanulmányokat a németek főleg territoriális egyesületeik évkönyveiben, a franciák pedig különböző, szorosan körülhatárolt programú folyóirataikban közöltek. Mi nem remélhetjük, hogy valaha is lesznek olyan előkelő színvonalú közlönyek, mint a *Pommersche Jahrbücher*, *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, illetve *Bulletin d'histoire économique de la révolution*, *Revue des études napoléoniennes*, *La révolution française* stb., s ezért gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányaink megjelenését csak a helytörténeti kutatás keretében tudjuk elgondolni.

² A német irodalomban több olyan művet találunk, amely a kérdés methodikai részének fejtegetése nélkül is alkalmatlan példát nyújt az írás közben fölvetődő problémák megismerésére. Ilyenek pl. G. Dyhrenfurth: *Ein schlesisches Dorf und Rittergut. Geschichte und soziale verfassung. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. XXV. k.*

nyok nem engedik meg az egyszerű átvételt s így egy magyarországi falu történeténél más szempontokat kell figyelembe venni.

Mivel szellemi mozgalomról, fejlődésről nagyon kevés szó eshet, habár az erkölcsi felfogás hullámzásáról több alkalom is nyílik megemlékezni, az anyagi állapot feltüntetése lehet csak a főcél. Ebben a tekintetben pedig egyformán fontos a lakosság számának növekedése, a „népmozgalom” és annak a területnek a változása, amelyen ez a népesség munkájából megélt.

Mivel Csonka-Magyarországon nagyon sok falu a török kiűzése után szinte újból alakult, a régibb adatok összefoglalása után a településtörténeti rész a lakosságnak és a birtokba vett területnek összefüggő, szerves előadásban való tárgyalását kívánja meg. A lakosság számának megállapításával kapcsolatban korántsem szabad megelégednünk az általános, országos (1715., 1720., 1828.) összeírások adatainak feltüntetésével, bármennyire is legyenek ezek, főleg a legutóbbi, első látszatra részletesek, hanem segítségül kell hívnunk a földesúri összeírásokon kívül az anyakönyvek adatait is. Az ily módon összegyűjtött és egész napjainkig terjedő statisztikai anyag alapján lehet azután komoly eredmény reményével vizsgálni, hogy valóban állandóan egy helyben lakott-e a „glebae adstricta plebs” s nem szivárgott-e át a városba iparosnak vagy napszámosnak, nem volt-e a közelben pl. bánya, amely nagyobb mértékben vonzhatta volna magához. Ilyen előtanulmányok után lehet azután megrajzolni a falunak a múlt században bekövetkezett proletarizálódását, a gyárak alakulásának és a kivándorlásnak immár történeti, befejezett tényben nyilvánuló hatását.¹

A XVIII. században még minden falunak a lakossága ős-

---

2. füzet.) Leipzig, 1906. — L. Naumann: Zur Geschichte der sogen. „Kreisdörfer” im Naumburger Kreise. Thüringisch-sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst. 1913. évf. 169. skk. I. — Cl. Heydebreck: Markowitz. Beiträge zur Geschichte eines kujawischen Dorfes stb.

¹ Alföldi falvainknál természetesen más figyelmet érdemlő szempontok is kínálkoznak. Például ismeretes, hogy első vasútjainkig, mivel a külföldön a vasutakat pótló csatornák csak tervezgetések maradtak, nálunk az árúkat tengelyen szállították s így a fuvarozás jelentékeny jövedelmi forrás volt. Nemcsak a kereskedelem történetével kapcsolatos tehát ez a kérdés, hanem annak a hatásnak a vizsgálata, hogy ez a foglalkozási ág az illető falu lakosságának vagyonosodását- vagy könnyelmű tékozlását mozdította-e elő, a magyar faj lelkialkatát analizáló történetíró kezébe is felhasználható anyagot fog adni. Vagy másik általános foglalkozás volt ugyancsak az Alföldön a Tisza és mellékfolyóinak áradásaival kapcsolatban a gátkészítés, a kubikmunka.

termelő s így élete a legszorosabban hozzákapcsolódik a földhöz. Ez a föld sajátságos arculatával, a szántóföldek, rétek, erdők stb. változatos egymás mellé kerülésével a lakosság életét illusztráló gazdag történeti anyag. Változásainak vizsgálata tehát már eleve is eredménnyel kecsegtető feladat. Nem szólunk a dülőnevekben rejlő, néha sokszázados fejlődés kezdőfokait feltüntető adatokról, amelyeknek összegyűjtése a német történetirodalomban évtizedes, komoly munkára tekinthet vissza, míg nálunk teljesen el van hanyagolva, sem a falu külső határának egyes szomszédos, elpusztult falvak beolvasztásában, puszták megszállásában megnyilvánuló változásairól, még csak arról sem akarunk szólni, hogy ezeknek a határoknak rendkívül állandóknak kellett lenniök, ha a XVIII. században évszázados, sőt középkori oklevelek alapján folynak miattok perek, hanem csak arra a gazdag anyagra akarjuk felhívni a kutatók figyelmét, amely a XVIII. és XIX. századra vonatkozólag rendelkezésünkre áll. A Mária Terézia-féle úrbéri rendezés iratai az egykorú térképek segítségével lehetővé teszik a földesúri magán, allodiális és a jobbágybirtok megoszlásának feltüntetését. Így szerzett ismereteinket viszont csak a kataszteri felvételekben rejlő, rendkívül fontos és instruktív anyagnak a megszólaltatása teheti teljessé. A földnek a tagosítás, arányosítás előtti állapota, az egyes birtokrészecskék egymás melletti elhelyezkedésének mikéntje hosszú, évszázados fejlődés eredménye s így ebből az eredményből óvatosan következtetve visszafelé, fontos megfigyelésekre tehetünk szert. Például adás-vételről, zálogosításról stb. szóló középkori okleveleinkben mindég „portiones possessionariae”-ről van szó. Ennek a stereotip kifejezésnek mélyebb gazdaságtörténeti háttere van: azt jelenti, hogy ha valakinek valamely falu határában csak egy birtoka is volt, azért annak, a hármasszoros rendszernek megfelelően legalább is három tagban kellett elterülnie. Ha pedig még nagyobb méretű volt az elapozódás, abból ismét azt következtethetjük, hogy a birtokos, családtagjainak növekedésével, az első határfelosztás után később még máshol is vett művelés alá földet, a falu többi lakosával együtt.

Minden falu, úgy, amint a XX. század első éveiben, pontos statisztikai adatok alapján élénk tűnik, az ötvenes évektől kezdődő úrbéri rendezéssel kapcsolatban állapotodott meg. A telekkönyv behozatala szinte sorsdöntő fontosságú volt, mert ekkor határolódtak el pontosan az eddig könnyen összezavarható birtokrészecskék. Ekkor állapítható meg pontosan, melyik jobbágycsaládnak milyen birtok került a kezére, az egész-, fél-, negyedtelkes jobbágy és zsellér hogyan került ki a 48-as törvényhozás által felszabadítva, milyen anyagi körülmények közé jutott, s mivel az egyes családok további sorsa a második generáció korában állapítható meg, a tisztán gazdaságtörténeti vonatkozású anyag már társadalomtörténeti következtetéseket is lehetővé tesz.¹

¹ Falvaink jobbágylakossága már 1848 előtt sem volt homogén, hanem a gazdagság foka szerint már ekkor is

Hogyan folyt le a lakosság élete az ily módon feltárt alapokon, arra vonatkozólag a közigazgatástörténeti részben kell a kutatónak feleletet adnia. Sajnos, a községi önkormányzatról szinte semmit sem tudunk. Ma még csak reményünk van, hogy a földesúri család levéltárának és a község iratainak alapján erre vonatkozólag is majd egyszer feleletet nyerünk s így ezeknek a legkisebb tényezők működésének megfigyelésével, a felsőbb hatóságok adminisztrációjának kiegészítésével közigazgatásunk története is teljessé válhat.¹

Némileg módosulna egy olyan falu fejlődésének előadása, amelynek lakosai nemesek voltak, kik közbirtokosságot alkottak. Ennek közigazgatástörténete még gazdagabb felöltő és jellemző színekben (v. ö. nemesi hadnagy), s feldolgozásánál a társadalomtörténeti szempont még fokozatosabban érvényesíthető, mint a tisztán jobbágyeredetű falvakkal kapcsolatban. A kis családi levelesládából kikerülő bővebb anyag alapján ugyanis részletesebben lehet a viszonyokkal is megismerkednünk. Ilyen falunál azonban még inkább vissza kell menni egész eredetéig. Kiderül ugyanis, hogy a legtöbb esetben egy valamikor egységes földbirtok aprozódott el nemzedékről-nemzedékre egyre jobban s így, beházasodás révén is oda került más falubeli nemesek megtelepedésével alakult ki a falu lakossága. Itt figyelhető meg társadalmi téren az a fokozatos elszegényedés, amely az ugyanazon foglalkozási ág, földművelés változatlan üzése mellett, az alapul szolgáló föld kisebbedése révén, a luxussal fordított arányban növekedett. Noha e nemesi falvak klasszikus talaja, a Csallóköz, már kívül esik Csonka-Magyarország határán, Borsod, Szabolcs, Szatmár megyében még mindig maradtak falvaink, amelyek ily irányú kutatásra is elég anyagot nyújtanak. Szinte minden szétágazott családból kivált egy-egy ág a többi közül, amely megvagyonosodott, s amelynek tagjai előkelőbb megyei vagy országos tisztségeket is elnyertek. Mivel pontos genealógiai kapcsolatok álla-

---

rétegekre oszlott. A bíró és az esküdtek szorosabb érdekközösségéről, amely nem ritkán visszaélésekben, az adónak a szegényebb rétegekre való hárításában nyilvánult meg, érdekes részleteket beszél el Balásházy, kiről még alább fogunk szólni, egyik munkájában: *Az adó és még valami*-ben.

¹ Igen jellemző módon e községek autonóm működéséről, közigazgatási, bírói emlékeiről az irodalomban szinte egyetlen megemlékezést sem találunk, ha egy külsőség, a magyar nyelv általános elterjedését bizonyító magyar köriratú községi pecsétek iránti érdeklődés révén, mellékesen nem esett volna szó róluk. A régi generáció a Századok hatvanas, hetvenes évfolyamaiban elvégezte munkáját (pl. Nagy Iván: Técső város pecsége. 1867. évf., 422. l. — Nagy Gy.: Régi magyar községi pecséteink statisztikája. 1871. évf., 513. l. — Thaly K.: Szent-Gál nemes község magyar pecsége 1662-ből. 1875. évf., 418. l., stb.), de az utána következők nemcsak nem folytatták és nem bővítették ki ezt a tárgykört, hanem teljesen elfelejtették.

píthatók meg, a kutató könnyen regisztrálhatja, hogy mi tette lehetővé egy-egy ág kiemelkedését s ezek a megállapítások más analóg esetekkel együtt a társadalomtörténetíró számára is értékes anyagot nyújtanak.¹

Egy-egy nagyobb főúri uradalom története, ha az nem szorítkozik merő külsőségek regisztrálására, gazdaságtörténetünknek már magában is értékes gyarapodása volna. Sajnos, igazán mintaszerű feldolgozásokkal, mint például Aug. Scherlennek húsz évi levéltári kutatás alapján készült könyve (Die Herren von Hattstatt und ihre Besitzungen. Strassburg. 1908.) vagy B. Kötzschke tanulmányai (Studien zur Verwaltungsgeschichte der Grossgrundherrschaft Werden an der Rhur. Leipzig, 1901.), irodalmunk még mindég nem rendelkezik.

Mi azonban már forrásanyagunk fogyatékossága miatt sem gondolhatunk hasonló részletes középkori tárgyú monografiák elkészíthetésére s így magyar földön már csak ezért is más lesz a tipikus kép. Nálunk a török kiűzése után jutnak óriási területek egyes családok birtokába. Hogyan szerzik ezeket meg, milyenek a neo-aquistica-commissio intézkedései, ezek már magukban is figyelemreméltók, de még inkább azok a körülmények, amint főuraink birtokaikat a XVIII. században csere,

---

¹ Eddig a genealógia, nálunk éppen úgy, mint külföldön, szinte kizárólag a dilettantizmus és személyes hiúság érvényesülésének a tere volt. Annak az új iránynak, amely a közelmúltban Németországban a *Familiengeschichtliche Blätter* legújabb évfolyamaiban indult meg s amelynek eredményességére igazán mintaszerű példát nyújt Fr. Klocke rövid értekezése (Die ständische Entwicklung des durch den Weltkrieg erlöschenden westfälischen Geschlechtes von Michels. 1920. évf. — az új irányra vonatkozólag lásd még ugyancsak Klockenek rendkívül instruktív, önálló értekezéseit is: Das westfälische Geschlecht von Klocke. Eine genealogische Studie zur Geschichte des Patriziats und Landadels von Soest und der Börde. Görlitz. 1915. és Die ständische Entwicklung des Geschlechtes Geyr (von Schweppenburg). Ein Beitrag zur Patriziatsgeschichte Westfalens und zur Ritterschaftsgeschichte des Rheinlandes. (U. o. 1919), nálunk is feltétlenül utat kell törnie. Ezt a úttörést, amely még sok meglepetéssel kecsegtet, elsősorban a helytörténeti kutatás keretében végezhetik el vidéki levéltárnokaink, kik eddig is a legnagyobb ambícióval foglalkoztak családtörténetírással. Csakhogy ennek a modern genealógiai kutatásnak nem szabad többé kimerülnie nemzedékrendek összeállításában, hanem tanulmányai gerincévé a társadalomtörténeti részt kell tennie és a család felemelkedését abban a milieuban, abban a megyében, azon gazdasági viszonyok között kell vizsgálnia, amelyben az, esetleges országos szerepléséig tényleg élt.

vétel útján könnyen kezelhető egységekké igyekeznek ki-egészíteni. S ez az eljárásuk már mélyen belevág nemcsak a társadalom, de végső kihatásaiban az egész nemzet fejlődésébe is. A nagybirtokosok ugyanis meglehetősen erőszakos módon jártak el s békés egyezkedéstől, ravasz prókatori fogásokon keresztül nyílt erőszakig mindent elkövettek, csak hogy megszerezhessék az ősi földjéhez szívósan ragaszkodó köznemes birtokát, amelyre éppen szükségük volt. A kikerekítés, az arondirozás sokszor egyértelmű volt a nemzet zömét, legértékesebb, független rétegét tevő osztályának gyengülésével, sőt pusztulásával. De miként ment végbe a közép- és kisbirtokosoknak ez a kivetése ősi földjükből, arra eddig konkrét példát még egy feldolgozás sem nyújtott.

A gazdálkodás technikája, a birtokkezelés módja, a gabonatermesztés, szőlőművelés, állattenyésztés megoszlása és jövedelmezősége mind csak egy-egy nagyobb uradalom keretében vizsgálható eredményesen, mivel ezekről maradtak fenn a családi levéltárakban pontos kimutatások, jelentések, számadások, följegyzések, illetőleg őriztettek meg e levéltárakban a legalsó fokon álló ispán jelentéseitől kezdve hatalmas összefoglaló zárszámadásokig az összes iratok. Csak példa gyanánt említjük meg, hogy a sárospataki volt Rákóczi-uradalomnak az Országos Levéltár kincstári osztályában őrzött gazdasági iratai, amelyek az 1710—1775. évekből származnak, mintegy másfélszáz hatalmas fasciculust töltenek meg.¹

Ilyen összefüggő anyag azonban mindenütt van, még pedig érintetlenül és felhasználatlanul. Ha végiglapozzuk a Történelmi Társulat múlt századi kirándulásainak jelentéseit, csaknem mindegyiknek a végén ott találjuk a stereotip szavakat a középkori oklevelek és az „érdekesebb” XVI—XVII. századi politikai iratok föl-
említése után: „ezenkívül nagymennyiségű múlt századi gazdasági irat”. Ma még mindig felhasználatlanul porosodnak és pusztulnak ezek a számadások, amelyeknek feldolgozása pedig hivatott volna közelebb hozni bennünket a való élethez, a reális alaphoz, ahonnan a kor általános politikai jelenségeit is nagyobb megértéssel vizsgálhatjuk, mint eddig, attól úgyszólván teljesen elvonatkoztatva, tettük. Feldolgozásuk sem kíván különö-

---

¹ Az úgynevezett Archivum Patakiense Rákócziano-Trautsonianum.

sebb előtanulmányokat s akkor lesznek a leghasználhatóbbak is, ha lelkiismeretesen készülnek s megelégszenek a tények és adatok pontos feltüntetésével.

A XVIII. századtól kezdve tág tér nyílik a kisebb köznemesi családi levéltárak alapján a középbirtok kialakulásának végigkísérésére is. A század elején, a jelek szerint, ezek a birtokok külső formáikban még nem különböznek a főurak uradalmaitól, köznemes kezén nem ritkán van főúréhoz hasonló nagy terület. Ezek is szét vannak tagolva, szét vannak szórva a szélrózsa minden irányában, több megyében is. Csakhogy amíg a mágnások az arondírozással ki tudják kerekíteni uradalmukat, ez nem sikerül a köznemeseknek, akiket még egy másik körülmény is akadályozott vagyonuk összetartásában. A mágnásoknak ugyanis sikerült hitbizományok alakjában egy kézben összpontosítani az óriási uradalmakat s így azok nem aprózódtak el. Pedig ez sokat jelentett, hiszen a föld értéke — nemcsak pénzben kifejezve, hanem a lakosság számának folytonos növekedése és a termelés fokozása révén abszolút értelemben is — éppen a XVIII. században egyre növekedett, ellentétben az alig félszázaddal korábban még szinte lakatlan területnek értéktelenségével. Viszont a köznemesek vagyona, mesterségesen nem biztosítatván együttmaradása, a számban folytonosan gyarapodó örökösök közötti megoszlás, főleg pedig a leányok kiházasítása révén, egyre kisebbedett s idegen kezekbe jutott.

Nagybirtokos köznemesi családaink így is sokáig együtt kezelték földjeiket. Például a felsővattai Vathay-családnak a XIX. századig mintegy 180.000 hold földje volt, főleg Pest és Nógrád megyében. A birtokokat a család széniora, a XVIII. század elején még egyetlen tulajdonos, Vathay János egyenes leszármazottja, mint bonorum director kezelte, de a jövedelem egyre több család között oszlott meg, amelyek közé — leánynegyed révén — a Telekiek egyik ága is belekerült. Évszázados közös gazdasági kezelés után, amelynek iratait mind együtt őrzi a családi levelesláda,¹ 1820 körül felosztják az egész vagyont. Ennek a fejlődésnek előadása, amely szintén csak tipikus eset, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt fontos volna. A közelmúlt közfelfogása ugyanis e természetes folyamat, a birtok-

---

¹ Pomázon, Pest megyében.

csökkenés eredményét látva, Mikszáth Kálmánnak a „kisnemesekről” szóló novellái alapján téves, de ma már közhellyé lett ítéletet formált s világgá kiáltotta, hogy a XIX. század közepén és második felében élő magyar középbirtokos osztály, a gentry, önhibájából szégyenedett el, így élhetetlen s ezért a pusztulásra is megérett.

Hogy birtokrendszerünk az aviticitással karöltve éppen a XVIII. században olyannyira bonyolult lesz, hogy minden gazdasági fejlődést lehetetlenné tesz, annak okát is abban véljük rejteni, hogy az a föld maradt meg a magyar nemesség egyedüli vagyona és gazdagodásának egyetlen forrása gyanánt, — mivel a gyáriparral vagy kereskedelemmel való foglalkozás lelkületétől idegen volt —, amely földbirtok a gazdasági technika stagnálásával egyre több családot volt kénytelen eltartani s így a nemességnek még csak annál szívósabban kellett ragaszkodnia ősi institúcióihoz, amelyek vagyonosodását lehetővé tették. A XVIII. században lesz a magyar *corpuseris*-forgató, „jogász” nemzet: mert a lappangó birtokjogok kutatása, az *aviticitas* révén perekkel érvényesíthető igények biztosították a köznemes számára az egyetlen módot, — ha csak nem volt az illető katona, vagy jólfizetett tisztviselő —, hogy több birtokot szerezzen, gazdagabb lehessen. Bármily nyilvánvaló is a kapcsolat gazdasági életünk stagnálása és fajunk gondolkozásmódjának átalakulása között, bármily közismertek is Széchenyi Hitelének birtokrendszerünk elleni kifakadásai, ennek az életerejét elveszített rendszernek sehol sem találjuk egyetlen feldolgozott példáját sem. Ily kapcsolatok kutatásához az anyagot ismét csak a helytörténet kutatói gyűjthetik össze s az ő műveik nyomán leszünk csak képesek Széchenyit és korát helyesen megítélni; addig pedig egyiket sem ismerhetjük meg.¹

---

¹ Sajátságos, de újkori ipar- és kereskedéstörténetünk nincs annyira elhanyagolva, mint a sokkal fontosabb agrártörténet; gazdaságtörténeti irodalmunk is több figyelemre méltatta, másrészt, főleg kereskedelmünk általános jellegénél fogva, nem is tartozhat oly szorosan a helytörténet körébe, mivel anyaga is kevésbé helyi levéltári jellegű. Noha a városi elem, az a réteg, amelyhez az ipar és kereskedelem művelői tartoztak, a nemzet egyetemes fejlődésében a szabadságharc előtt alig játszott valami szerepet, mégis megérdemelné egy-egy régi előkelő pozsonyi vagy pesti kereskedőcsalád, hogy a geneológia foglalkozzék vele s vagyona növe-

Könyvismertetéseinkben ismételtelen és gyakran — még pedig joggal — hangoztatott panasz, hogy megyei és városi monografiáink újkori politikai történeti részükben egyszerűen a területükön végbemenő események elmondására szorítkoztak¹ és a belső életről csak a legszembeötlőbb jelenségeket regisztrálták, például a tisztújításokkal kapcsolatban az esetleges rezsimváltozásokat. Különösen sok könyv foglalkozott valamely városnak vagy megyének 1848—49-i történetével, de ezek sem készültek más elgondolás szerint. Így dolgozta fel Szeged történetét négy nagy kötetben Reizner János is, aki külön munkában *A negyvenes évek és a forradalom napjait* is megírta, még 1884-ben. Pedig ő előnyösen emelkedik ki a többi monografus közül, mivel kisebbik könyvében tisztán látta, hogy feladata gyanánt a város belső életét, annak aprólékos küzdelmeit, a fejlődést, a társadalmat, a közműveltséget kell ismertetnie. (4. l.) Valóban ügyel is kidolgozás közben e feladatokra s sok érdekes részlet ismerünk meg könyvéből. A kép, milyen hatása volt a 48—49-es eseményeknek a város társadalmára, a következő vonásokból tevődik össze előadásában:

1848 májusában az új törvények értelmében tartott tisztújításkor konzervatív elvei következtében nemcsak a régi magisztrátus népszerűtlen, hanem az új irány eddigi vezetői, a liberális követek is háttérbe szorulnak egy Tóth Mihály nevű ügyvéd kortesfogásaival szemben, kit meg is választanak főbírónak (133. skk. l.). Ez az izgága ember tisztán személyi okokból 1817 óta éveken keresztül ellenséges viszonyban volt a városi hatóság egyes tagjaival, majd az egész tanáccsal, de a felsőbb hatóságok elítélték őt, mivel vádjait alaptalanoknak találták (14. skk. l.). Most egyszerre a letűnt

---

kedését, a család virágzását és hanyatlását, életét föltüntesse. Természetesen itt csak komoly, elfogulatlan munkáról lehet szó, mert csak ily módon nyerhetünk biztos alapot társadalmunk mai tagoltságának vizsgálatához. Időelőtti általánosításokkal, nem a részletek pontos tanulmányozásán, hanem csak másod, harmadkézből vett megfigyelések alapján a polgári osztálynak sem fogjuk más képét nyerni, mint amelyet Siklóssy Lászlónak kevés szerencséjével megírt könyve (*A régi Budapest erkölce*), társadalomtörténeti irodalmunknak ez a megdöbbentően felületes terméke, nyujt.

¹ Különben hasonló módon szintén általános a panasz a német történetirodalomban is, ahol főleg a harmincéves háborúval foglalkozó helytörténeti tanulmányok elégedtek meg annak feltüntetésével, hogy mikor lépett területükre egy-egy nevesebb hadvezér, milyen hadmozdulatok zajlottak le rajta, milyen rablást vitt végbe, milyen adókat követelt a katonaság stb.

rendszer mártírjának szerepét játszotta, ki egyedül hétpróbás hazafi s már június 6-án Rózsa Sándorral fenyegette meg a „hazaárulókat”, kik a tisztviselői állásokat a 48-as törvények értelmében és nem a *nép* által akarták betöltetni (136. l.). Október 15-én a szerbek elleni gyűlölet, félreértés következtében, több szerb kereskedő legyilkolásában, vagyona elpusztításában robbant ki, majd azonnal átcsapott szélesebb területre, s a tömeg már nemzetiségi különbség nélkül fosztogatta a vagyonos polgárokat (180. skk. l.). A rend helyreállott, de a megindított vizsgálat nem vezetett eredményre „azon demagóg nyomás következtében, amelynek a tanács ezentúl mintegy alávétve maradt” s amelynek, a „népakaratnak” leg-hívebb képviselője a tanácsban maga Tóth volt (182. l.). Amikor az egyik nemzetőrszázad, két parancsnokát, mint „árulókat” meggyilkolva, otthagya a harctért s ezért Vécsey két tisztet példaadás végett halálraítéltetett, az illető városrész a város felgyújtásával, lázadással, a foglyok kiszabadításával fenyegetőzött, úgyhogy „valóban a demagógia nyomása már elviselhetetlennek látszott” (204. l.), Ennek a demagóg irányzatnak hatalmas fegyvere volt 1849 májusától a sajtó, illetőleg a Tóth főbíró mint laptulajdonos szerkesztésében megjelenő egyetlen lap, a Szegedi Hírlap, mely Kossuthot is megtámadta, „szóval az akkori közvéleménynek bátor és szabad tolmácsolója igyekezett lenni, de a helyi s illetőleg városi ügyekben a laptulajdonos demagóg irányától szabadulni nem tudott.” (198. l.)

Ennyi mindössze az a megállapítás, amit a két mozgalmas év társadalmi küzdelmeire vonatkozólag összedehetünk a könyvből. A szerző a demagóg-irány gyűjtőneve alá foglalta össze azokat a jelenségeket, amelyek alapoka már a korábbi gazdasági helyzet és társadalmi megoszlás, a hirtelen jött 48-as reformok s az ezekkel járó „mérsékelt” izgatás, a *népnek* és áldozatkészségének Kossuth általi dicsőítése volt, közvetlen indítóoka pedig lelkiismeretlen kalandorok és vérbeborult szemű izgatók piaci szónoklatai lettek. Bizonyos, hogy a 48-as idők és események megértéséhez, de a magyar faj lelki életének, lelki tulajdonságainak feltárásához is ismernünk kell részletesen, minden eredőjére felbontva azt a mozgalmat, amelyet szerzőnk röviden demagógiának nevez. Úgy látszik, az említett hírlap is elég gazdag anyagot nyújtana a város közhangulatának és e túlzó irány céljainak, taktikájának, jellegének közelebbi részletes megismeréséhez. De Reizner, kinek könyve különben teljesen kora tudományosságának színvonalán áll, ezt a munkát nem végezte el, mert négy évtizeddel ezelőtt ily feladatok és célok még nem lebeghettek a magyar történetírás előtt.

Viszont a mai embernek a tömegjelenségek iránt is fogékony érdeklődését sokkal inkább megragadja ilyen

fejlődés feltüntetése, mint sok más aprólékos részlet följegyzése. A modern magyar történetírásnak sem lehetetlen feladata többé ez a munka, sőt a helytörténeti kutatásnak, mondhatjuk, oly kötelessége ez, amelynek elvégzése után könyve bizton számíthat nemcsak az illető város, hanem más, távoli terület történetkedvelőjének érdeklődésére is. S hogy a feladat, a társadalmi megoszlás feltüntetése nem lehetetlen, az annál kétségtelenebb, mert már a kortársak is észrevették a szakadékokat. Az a pár szó, amelyet Vukovics Sebő kormánybiztos Kossuthhoz intézett 1849 február 6-i jelentésében Szegedről ír, mintegy a 49-i Szeged éles keresztmetszetét tárja elénk: „A szegedi nép rossz hangulatának (az urak bárgyúk, leverték, szintúgy félők a *bundás* magyartól, mint a rácoktól, a széles kalapú polgárok gyűlölséggel telvék a *kaputosok* ellen) fő oka, hogy e két osztály között semmi kapcsot tevő egyéniség nincs. Népszerű kaputos a szegedi tömeg előtt nem létezik a városban. Én nem tudom, van-e Rengeinek vagy Osztrovszkinak népszerűsége a helybeli népesség előtt, mert a többi városbeli tisztéknek s prókátoroknak ugyan egynek sincs, de ha van, akkor jó volna, ha ők vagy egyikük itt lenne s elegyednék a nép közé.”¹ A kép lényegében ugyanaz, mint amelyet a böelődású könyv illető részeiből vett vonásokból összeállítottunk, — csak hogy világosabb, precízebb s szinte megdöbbenő erővel hat. Egy érdekei szerint széteszlott társadalom áll előttünk. Az az állítás, hogy ezt csak a „hazaszeretet” vezette volna közös cél felé, nyilvánvalóan egyszerű és kényelmes megoldás. De éppen a helytörténeti anyag alapján lehet kutatnunk, hogy ily megoszlott társadalmat egy-egy kisebb területen miként egyesíthette, hosszabb vagy rövidebb időre, valamely szellemi irányzat vagy külső ellenség fenyegetése s a Reiznernél is feltüntetett részletek analizálása alapján el kell jutnia minden írónak ahhoz a szintézishez, amelyet mintegy Vukovics sorai tartalmaznak.

Ez a találomra kiválasztott város és könyv, amellyel a teendőket akartuk demonstrálni, egyetlen példa csupán. Bármely városunk 1848—9-es története alkalmas hasonló tények s következtetések megállapítására. Társadalmi fejlődésben azonban nem mindenkor a külsőleg legmozgalmasabb évek a sorsdöntők is egyszersmind. Ezért

¹ Staatsarchiv, Bécs. Kossuth-Akten. 1849. 1680. sz.

korántsem szabad azt gondolnunk, hogy ennek a két évnek az eseményei mindent megmagyaráznak, vagy hogy más megoldásra váró feladat már nem is akadhat. Ismeretes, hogy városainkban már a XVIII. században, de még inkább a következőben, folytonos küzdelem folyt a polgárjoggal felruházott lakosok és a tanács, illetőleg a „külső tanácsnak” vagy „választott községnek” nevezett testület között. Ez ugyanis folyton önmagát egészítette ki s nem a szélesebb rétegek megbízottjai jutottak bele választással. Ez az általános jellemzővonás az országgyűlési tárgyalásokból is ismeretes volt, de természetesen konkrét példákat itt sem láttunk, noha Ráby Mátyás emlékirata,¹ még inkább azonban Jókai regénye, már a köztudatba is belevitte, hogy városaink fejlődése nem nélkülözte a zavaró momentumokat. Mivel a XIX. századi nagy belső átalakulás már történeti tény, komoly történelmi kutatás is tárgyául választhatja, amint a német irodalomban például E. Gothein tette rendkívül sokoldalú s új szempontokat feltáró könyvében (*Die Stadt Köln im ersten Jahrhundert unter preussischer Herrschaft*. Köln, 1916), amelyben már nemcsak a városnak, hanem a városi társadalomnak a gazdasági fejlődését is megírta.

Mivel jobbágyságunk nem játszott aktív szerepet a magyar nemzet fejlődésében, hiszen leszármazottja, a mai földművesosztály, még a kiegyezés utáni liberális korszakban is annyira élettelen, mozdulatlan volt, hogy a parlamentben egy-két képviselője akadt csak legföljebb, alaptalan anticipáció volna feltennünk, hogy multjának megismerése — ami a magyar történeti materialisták egyik legnagyobb tévedése — átformálhatná történelmünkről eddig kialakult felfogásunkat. Nyilvánvalóan az az osztály, amely számbeli növekedésével csak fizikai életet élt, ekkor még nem tényező a nemzet fejlődésében. Ily módon még fontosabb, mint első percben gondolnók, annak az osztálynak, a nagyszámú köznemességnek vizsgálata, amely évszázadokon keresztül egyedül volt abban a helyzetben, hogy valamit tehessen is. Ennek a nemességnek élete pedig a vármegyékben folyt le. Oly territoriális elzárkózottságban élt — s itt utalunk Széchenyi szavára, ki a megyéket mindmegannyi független

---

¹ Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich. Strassburg. 1797.

kis királyságnak látta —, hogy egy-egy megye nemesi társadalmának megismerése nemcsak arra teheti képessé a kutatót, illetőleg megyei monografust, hogy a többi megye vizsgálatától függetlenül is szintézist kíséreljen meg, hanem e részletmunkák elkészülte előtt az egész nemzet fejlődését felölelő összefoglalás sem készíthető el az elnagyolás és felületesség veszélye nélkül. Mivel pedig egy történetírótól sem kívánhatjuk meg, hogy 52 megye részleteivel foglalkozzék, a speciális helyi körülmények vizsgálata csak a helytörténetíró feladata lehet.

Hogyan erősödik meg Mária Terézia korában az ősi alkotmány betűszerinti imádata, hogyan veszíti el eddigi rugalmasságát, miként alakul ki vagy talán fejlődik vissza a haladás iránti érzék, milyen hatást gyakorolnak II. József reformjai, milyen szerepük lesz előbb a jozefinista eszméknek, később, a XIX. században mint terjednek el a liberális eszmék, mindezek a témák, a társadalom széttagoltságának pontos ismerete alapján oldatva meg, ha a történetíró egy-egy megyére korlátozza az anyaggyűjtést, lehetővé teszik számára, hogy a teljes forrásanyag segítségével elvégzendő részletkutatásain fontos és értékes eredményeket tartalmazó munkát építhessen fel.

Mivel a XVIII. és XIX. században a társadalomnak legfelső és a tömeget alkotó legalsóbb rétege is nemesi volt, amely bíróságok előtt éppen úgy szóhoz jutott, mint a megyei közgyűléseken, könnyen beláthatjuk, hogy a vármegyei levéltárakban, a kisenemesi levelesládákban, a hatalmas, nagybirtokos arisztokraták, de még inkább ezek ügyészeinek irataiban nagy anyag áll a helytörténetíró rendelkezésére, aki azután igen szerencsésen egészítheti ki kutatásait az előkelőbb, műveltebb köznemeselemek családi vagy baráti levélváltásából. Igaz, mindezt nem országos jelentőségű férfiak írták s nem is volna érdemes kinyomatni, de azért mégis értékes forrásanyag.

A nemesség életének megyék szerinti vizsgálata annál is inkább szükséges, mivel a szellemi élet, az eszmék elterjedésének útja, anyagi érdekektől éppen nem volt független. Ennek a pozitív alapnak megismerése különösen fontos a hozzánk közelálló, 48 előtti, úgynevezett liberális-korszakkal kapcsolatban. Hogyan terjedtek el a liberális eszmék, amelyek az évezredes alkotmányt és vele a társadalmat voltak hivatva átalakítani, milyen személyi és anyagi okok s érdekek tették lehetővé ezt a

terjedést vagy milyenek eredményezték a konzervatív erőknél szembeállítását, mindez pontosan végigkísérhető s így megismerhető a talaj, amelybe a szellemi mozgalmak magvai behullottak vagy átplántáltak.

Mai tudásunkkal ugyanis, ha nem ismerjük a részleteket, egyenesen megfejthetetlen és érthetetlen dolgokra bukkanunk. Erre vonatkozólag keresve sem lehetne Szatmár megye másfélévtizedes történeténél jobb példát találnunk. Az 1832—6-i országgyűlésre a megye Kölcseyt az örökváltságra kedvező utasítással küldi fel, de ezt a tárgyalások alatt megváltoztatja, úgyhogy Kölcsey lemond és visszavonul. 1841-ben erős baloldali kilengés következik be: a híres „szatmári 12 pont” összefoglalja az ellenzék követelményeit és óhajait s ezzel, Kemény szerint, megalkotja a radikalizmus kátéját. De rögtön utána a konzervatívok kerekednek felül, úgyhogy a liberális közhangulat országszerte szinte megbotránkozik a hirtelen pálforduláson. A hírhedt 1843-i közgyűlésen, noha Uray vezetése alatt a tyukodi és gencsi kispapok tömegei is résztvettek rajta, mégis liberális követek választatnak meg, de csakhamar visszahívják őket, hogy azután 1848-ig konzervatívok képviseljék a megyét.

Naivság volna ezt a hintalengést tisztán szellemi okokra vezetni vissza. Szatmárnak éppen úgy, mint valamennyi más megyének életébe, a XVIII. században még ismeretlen tényezők vonulnak be a nyugati demokráciának keleti tájszólásra lefordított jelszavaival: a tömegek. De ez a tömeg eleinte csak eszköz volt, amely mások intését követte. A vezető tényezők, amelyek küzdelmének eredménye volt a szatmárihoz hasonló állapot, Dessewffy Aurél szerint a következők voltak: Mivel a papság nem jelenik meg a közgyűlésen, az arisztokrácia visszavonul, ifjabb tagjait pedig a népszerűség hajhászata — gondoljunk Batthyány Alajosra — sokszor tévútra vezet, „döntő szerep jut az állandóan jelenlevőknek, az ügymenet ismeretével és kitartással bírónak s ezek: 1. a megyei hatóság (magistratus), 2. a birtokos megyei nemesség, amelyből a hatóság szerveztetni szokott, 3. az oly táblabírák, akik a megyei közigazgatásból élnek, 4. az ügyvédek, végre 5. mint karzat, a megyei ifjúság.”¹ Az öt tényező közül kétségtelenül legfontosabb

¹ Gróf Dessewffy Aurél összes művei. (Kiadta Ferenczy József.) Budapest, 1887. 204. skk. 1.

a Dessewffy felsorolásában második helyen említett középnemesség, mert hiszen ebből került ki a tisztviselői kar is, ennek volt módjában az alsó nemességet megnyerni, felhasználni saját céljai érdekében s ennek hatása alól nem vonhatták már ki magukat a 3. és 4. helyen említettek sem. Az a kevés monografia, amely bepillantást enged egy reformkori megye életébe,¹ mind azt mutatja, hogy valóban csak egy-két család személyes vetélkedése az a keret, amelybe a szellemi élet beleilleszkedik s csak e családok roknsága, érdektársai teszik mozgalmassá a keretbe foglalt képet. A Dessewffytól felsorolt tényezők működésének feltüntetése a megyei levéltári, főleg a közgyűlési iratok, nemkülönben az illető családok tagjainak levelezése alapján mind megoldható feladat. Eddig pragmatikus előadás helyett legfőljebb egy-egy kevésbé megbízható, vagy legjobb esetben is el fogult memoáriró² följegyzéseire voltunk utalva, ha a vidéken végbemenő mozgalmakat meg akartuk ismerni. Pedig ennek a harcnak pontos ismerete, legfőbbképpen a módé, ahogyan a tömeget sikerült egyik vagy másik pártnak megszereznie, annál is fontosabb, mivel az egyes megyék határain belül folyó küzdelmek csakhamar túleltek e határokon és az egész nemzet sorsára döntő tényezővé tették az eddigi eszközt, a nemességnek legalsóbb, jobbágysorban élő rétegét, a szegény nemességet.

A magyar társadalmi fejlődést éppen az különbözteti meg a nyugatitól, ahol nemcsak a városi polgárságot, de még a falusi földművelő osztályt sem lehet figyelmen kívül hagyni az aktív politikai tényezők közül, hogy ez a nagyszámú nemesi réteg, a szegény nemesség, amely t. i. gazdaságilag jobbágysorban élt, személyes nemesi jogait azonban megőrizte, volt az a tömeg, amely már nem pusztán mozdulatlan anyag, de még nem is művelt, öntudatos, amely vezethető s amelynek hivatása, hogy az ügyes vezető szavának súlyt adjon.

Amint a liberális ellenzék ennek köszönhette legelső sikereit, úgy a kormány is az adminisztrátori rendszerrel a 40-es évek közepén ennek segítségével nyert többséget. Ennek a döntő tényezőnek a történeti szereplésé-

¹ Pl. Bodnár—Gárdonyi: Bezerédi István. (Történeti életrajzok.) I—II. kötet.

² Pl. Madarász József: Emlékirataim. 1831—81. (a fehérmegyei pártéletről).

vel eleddig még nem foglalkozott történettudományunk. Csupán vázlatosan és mellékesen jelölte meg túlsúlyát Réz Mihály,¹ az események egymásra torlódásából kivillanó okok alapján, amikor azt kutatta, hogy hogyan magyarázható meg a forradalmi jelszavak varázsa egy különben arisztokratikus gondolkozású ország történetében. Valóban meglepő az a világosság, amely a bocskoros nemesség helyzetének vizsgálatából a reformkor általános politikai fejlődésére sugárzik.

A kormány használja fel legelőször ezt a tömeget 1825-ben, de egy részének megadóztatásával el is veszíti, mert ez most már egysorba kerülve a jobbággal, nem ellensége többé a haladásnak, amely csak segíthet rajta. A 40-es évek elején ez a tömeg az adóügy miatt ismét konzervatív, nemesi előítéletei találkoznak a vagyonos anyagi érdekeivel. Ezért mérsékelt Kossuth az adóügyben és tereli mindinkább közjogi térre a harcot védegyelettel és Ausztria elleni izgatással, hogy így megakadályozza a Széchenyi-féle mérsékelt reform diadalát. Amint az adóügy elbukik és a bocskoros nemesség érdektelen lesz ebben a kérdésben, a tömeg újra elhagyja a konzervatívokat Ausztria elleni gyűlöletétől vezéreltetve. Az adminisztrátori rendszer erős szervezettségével ismét Kossuth ellen fordítja a bocskoros nemességet. Már az ellenzék végpusztulásának félelme nyilvánul meg a vezetők szavaiban s ugyanakkor e csalódás megsemmisíti Kossuth előtt is a megye kultuszát s őt a parlamentárizmus hívévé teszi már 1848 előtt. Így mindkét küzdőfél csalódott s Kossuth közjogi térre, örökválságban s más kérdésekben túlzásra ragadtatja magát, a konzervatív-párt pedig a tömeg anyagi érdekeire való tekintettel nem képes a fokozatos reformot megvalósítani.

Anélkül, hogy a fenti sorok valamennyi állítását aláírnók, el kell ismernünk, hogy érthetővé és világossá tesz az eseményekkel túlsúfolt, mozgalmas évek történetét. S mégis, e közel két évtizede leírtakból semmi sem ment át nemcsak a köztudatba, de még történetírásunk termékeibe sem. E kép ugyanis festőjének szemei előtt nem forrástanulmányok alapján bontakozott ki, hanem intuícióval vetette kontúrjait papírra s így, amíg helyességét részletkutatások nem igazolják, csak problematikus értékű föltevésnek, hipotézisnek látszik. Mivel pedig a területiális részletek megvizsgálását az újkori történelem terén kutatásunk figyelmen kívül hagyta, az általános események krónikásai Réz előadását nem is vehették át. Ezért maradt a *circulus vitiosus* folytán ez a meg-

---

¹ Gróf Dessewffy Aurél. Budapesti Szemle. 124. kötet. (1905. évf.) 369. skk. I.

állapítás mindmáig terméketlen. Nemcsak azt akarjuk mondani, hogy elsőrangú teendők az egyes megyék újkori fejlődését társadalomtörténeti szempontok szerint megírni, mert ezzel megismerjük, miként lett a kezdetben eszközül felhasznált tömeg az a döntő tényező, melylyel azután a varázslóinasok nem bírtak többé s nemcsak arra akarunk utalni, hogy a külön, vidékek szerint összeállított tanulmányok egymást egységes, még mélyebb megállapításokat lehetővé tevő képpé egészíthetik ki, hanem szemléltető példával akartuk igazolni, hogy helytörténeti kutatásunk hátramaradottsága nemcsak gazdaság- és társadalomtörténetünk fejlődésére káros, hanem ólomsúllyal nehezedik politikai történetírásunk fejlődésére is. Még ez a két, látszólag oly messzeálló irány is szoros kapcsolatban van egymással s ha az egyik beteg, a másik is az, s egyik sem gyógyítható a másikkal egészségessé tétele nélkül.

Politikai történetírásunk fundamentumait is tehát a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.

De a helytörténeti kutatás köréből nem vonhatjuk ki az irodalmi jelenségek vizsgálatát sem. Mivel nálunk általános irodalmi élet csak a kiegyezés, helyesebben a szabadságharc óta van csupán, amióta tudniillik az egész nemzetre kiható fontosságú változások és események kerültek az érdeklődés központjába, a korábbi, lokális jellegű irodalmi jelenségek is a helytörténeti kutatás körébe tartoznak. Főleg gyermekcipőiből kinövő közgazdasági irodalmunkra gondolunk.

Nem egy nemesszándékú, értékes irodalmi multú férfi munkássága várja azt a kutatót, aki felismeri jelentőségét és kiássa őt a feledés porából. Ezek az írók ugyanis nem a szakirodalom munkásai voltak. Ha szoros gazdasági kérdést is fejtegettek, ezt mindig magasabb célból tették, szemük előtt állandóan a közjó, a közérdek emelése lebegett, a materiális hasznot hajtó vállalatokat mindig társadalomjavító tendenciával kísérve óhajtották megvalósítani. Ha például a lótenyésztés előmozdításáról írtak, akkor nem elégedtek meg annak szakszerű előadásával, hogy méneseket kellene felállítani, versenyfuttatásokat, kiállításokat rendezni stb., hanem rátértek a szegény gazdálkodók lótartását gátló akadályok, mint a lólopás, megszüntetésének módjaira is s mindig a már meglévő bajt, a „köznép romlottságát”

óhajtották elsősorban megjavítani.¹ Élet és irodalom tehát már működésük céljánál fogva is a legszorosabb kapcsolatban volt náluk, más okok következtében azonban még inkább összeforrott. Ők annak a vidéknek írtak, amelyen hosszú éveken keresztül laktak s a példákat nem könyvekből keresték ki, hanem megfigyeléseik révén, munkájuk és utazásaik közben szerezték azokat. Ezért is oly értékesek megjegyzéseik.

Példa gyanánt felemlítjük Balásházy Jánost, ki (1797—1857) Zemplén megyében és Debrecenben élt és gazdálkodás közben egy tucat könyvet írt. Egyik gazdasági műve az akadémiai nagyjutalomban Vörösmartyval osztozott, de azért legbővebb életrajzát csak Szinnyei lexikonában találhatjuk meg. Jellemző módon csak bodrogi, szabolcsi, bihari és felvidéki példákra hivatkozik, amelyeket tehát személyesen látott, azután még a külföldi szakirodalomra, de tovább nem megy. Egyik igen érdekes kis füzetében: *Debrecen mint van s jövődjöje* (1844), amelyben nemcsak a város gazdálkodásáról, szinte kiaknázatlanul heverő óriási ingatlanairól mond el igen figyelemreméltó részleteket, hanem közvetlen élénk hozza a tanyai életet a város körüli hatalmas kiterjedésű pusztákon, azoknak fokozatos művelés alá vételét, magunk előtt látjuk egy debreceni civis-család városi és tanyai gazdálkodását, életének s ezzel talán jellemének is reális alapjait. Pedig könyve aktuális célból készült: tengelye a „földosztás” a földreform örök problémája. Valamennyi közgazdasági műve ily aktuális céllal készült. De még azok is, amelyek az egész ország közvéleményét érdeklő általános problémát fejtegetnek, mivel egyhelyben lakó írójuk autopszia útján szerzett ismereteit tartalmazzák, más vidéken élő által minden vonatkozásukban nem is érthetők, következésképp élete és egész működése is csak a helyi jelenségekkel ismerős történetíró által értékelhető. Egy Debrecenben élő helytörténeti kutató előtt, ki egyaránt járatos a helyi viszonyokban s a modern általános történetirodalomban, aki tisztában van a fejlettebb történeti módszertan követelményeivel, szebb feladat nem is lehet, mint megírnia egy ilyen tiszteletreméltó ember csendes működését. S könyve bizonyára érdeklődést fog kelteni széles körökben Debrecenben, azonkívül pedig értékes nyeresége lesz történetirodalmunknak is.

Minden városnak vannak ilyen férfiai, nem is egy. Így Szegednek egyik mérnöke, Vedres István, ki talán még ismeretlenebb, mint Balásházy. A sokat tervezett, de közgazdaságunk nagy kárára soha meg nem valósult Duna-Tisza csatornáról ő írta az első nyomtatásban megjelent könyvet (A Tiszát a Dunával összekapcsoló, új hajókázható csatorna. 1805.), szép tanulmánya van a még ma is műveletlen, improduktív alföldi pusztaságok befásításáról (A sivatány homokság használhatása. 1825.), az 1811-i devalvációt megelőző pénznyomorúságokról (A bankótzédulák elenyésztesítéséről való

¹ Például Balásházy János a „Politikai és státuszgazdasági nézetek.” (Debrecen, 1847.) II. füzetében.

vélekedése. 1807.), az ország anyagi és szellemi felvirágzását lehetővé tevő közalap létesítéséről (Eggy nemzeti jószág. 1807.), s még ezeknek a nem tisztán Szegedről szóló műveknek a centrumában is a szegedi, alföldi polgár gondolkozása és felfogása áll — de menten minden maradi lokálpatriotizmustól. Magánéletét pedig kitölti az évtizedes, nehéz harc a rakoncátlan magyar folyóval: a Tisza áradásaitól védi a nagy várost és attól hódít el egy korábbi nagy árterületet s alapít rajta új falut, Vedresházát. Ez a produktív élet sem talált még méltatóra.

A mellőzés, mint példáinkból sejthető, Vedres és Balásházy társait nagyon érdemtelenül érte. De hogy bekövetkezett, ez ismét csak annak a jele, hogy mind- eddig nem volt komoly, átgondolt helytörténeti kutatásunk, az az irodalmi áramlat és felfogás pedig, amely utóbbi évtizedeinkben uralkodott, csak az általános jelenségek iránt volt fogékony s minden egyebet kirekesztett kutatásának köréből. Tudományos kutatásunknak erre az irányára nem minden tanulságnélküli az az elbánás, amelyben mindenki által ismert költőnk, Berzsenyi Dániel közigazdasági műve részesült. „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól” (1833.) szóló tanulmányában Berzsenyi érthetően és világosan leírja megfigyeléseit, amelyeket a dunántúli, kemesaljai és somogy megyei falusi nép életének szemléleténél tett s szinte fotografiai hűségű képet nyújt az ottani magyar lelki habitusáról, úgy, hogy ma is mindenkinek el kellene olvasnia, aki csak érdeklődik falusi népünk iránt. Mert természetesen a felemelkedés útját ő sem vizsgálja a magyar faj rossz tulajdonságai megjavításának kizárásával. Megfigyeléseim kívül előadja tehát nézeteit is, amelyek szerint ennek a falusi magyar népnek erkölcsi és értelmi színvonalát emelni kellene. S mivel így az „örök előhaladás” feltételeit a népnél igyekszik lehetővé tenni — anélkül, hogy ezért csak távolról is a „népies irány” hívének vagy előfutárjának lehetne őt neveznünk — nemes társadalom-regeneráló törekvéseit a népnél óhajtja megkezdeni, ez a helyi vonatkozású munkája, ha ily szempontokból vizsgáljuk, nemcsak a költő életét, gondolkozását fogja megvilágítani, hanem általános irodalmi értéket is jelent. Könyvének ezt az értékelését mégis hiába keressük. Hiába, mert jelentőségét a helytörténeti kutatásnak kellett volna felismernie s azután a leszűrt tanulságokat közvetítenie általános történetírásunkkal. Hogy ez utóbbinak szemét szükségképpen mennyire elhomályosítja az

általános szempontok keresése, arra bizonyítékot a tanulmány legrészletesebb méltatója, Berzsényi életrajzírója, Váczy János nyújtja, ki a szokásos dícsérő szavak után és a tanulmány tartalmának kivonata előtt így ír róla:

„Mint a nyelvművelésben a dunántúli nyelvjárás szó-kincseinek elfogadása mellett harcol, a gazdaságról szóló értekezés sem egyéb, mint a dunántúli praktikus gazda észrevételeinek egymás utáni felsorolása. Az ország más vidékeit nem ismerhette eléggé sem könyvekből, sem tapasztalásból, észrevételei tehát, amennyiben helyesek, csak az ország nyugati felének nyújtják többé-kevésbé jellemző képét, de az általános érdekek magaslatáig nem érnek fel. S még mint ilyenek sem dicsekedhetnek valami gazdag ismeretkörrel, noha nem tagadható, hogy Berzsényi sokszor legfontosabb észrevételeit mintegy készakarva rejtje el, mintha eszmemenete nem volna sem elég szabályos, sem előre készített s könnyű folyamataú.”¹

Íme, ő a helyi jelleget kifogásolja, azt, hogy Berzsényi nem az egész országra érvényes megállapításokat mondott, amit mi munkája érdemének tartunk, s amit nem *szabad* elvárunk Berzsényitől. Balásházy „külföldieknek” nevezi a nem debrecenieket — de szabadna-e mai gondolkozásunkkal gúnyral fordulni feléje s mást, egyetemességet várni tőle akkor, amikor a közlekedés és az egyetemes szellemi mozgalmak még-nem forrasztották össze a társadalmat, hanem azt még széttagolt csoportjaiban szemlélhetjük?

Példáink mindenkit meggyőzhetnek, hogy a helytörténeti kutatás működésének körébe vonhatja az irodalmi élet, a szellemtörténet jelenségeinek megfigyelését is s ezen a hálás talajon oly feladatokat oldhat meg, amelyek máskülönben nem is volnának elvégezhetőek. Sőt, az általános szellemtörténeti kutatásnál jobb helyzetben is van, mivel sokkal inkább módjában van az író egyéniségét mindennapi munkájából megismerni, így az elméleti, irodalmi hatásokat jobban észrevenni s azokat pontosabban elválasztani a reális élet okozta fejleményektől.

Főleg ennek a helyi jellegű irodalomnak alapos feldolgozása révén remélhetjük, karöltve természetesen a már említett társadalomtörténeti részletek megírásával, hogy olyan monografiáink is lesznek, amelyek nem elégednek meg a külső események vázolásával, hanem

¹ Berzsényi Dániel életrajza. Budapest, 1895. 414. skk. 1.

mélyebben járóan a magyar faj lelkiéletét, fejlődését vizsgáló nehéz munkától sem riadnak vissza. Olyan monografiákra van szükségünk, amelyek a mozaiksze-
mek összeillesztése közben nem feledkeznek meg a lakosság jellemének feltüntetéséről, amint az a külön-
böző népelemek egybeolvadása révén kialakult s törté-
netében, ma pedig foglalkozás módjában megnyilvánul. Ily szempontokat illetőleg a francia helytörténeti
monografiák határozottan fölényben vannak a németek-
kel szemben s ezt a jó tulajdonságukat, minél inkább
felülemelkedni az anyagon — ami még koránt sincs az
alaposság rovására —, nekünk is el kell sajátítanunk.¹

Sokat várunk a helytörténetnek oly irányú műve-
lésétől, amelyet tárgyalásunkban körvonalazni igyekez-
tünk. Eddigi helytörténetírásunk egyszerűen narratív-
jellegű volt, legfeljebb pragmatikus, nyers anyagköz-
léssel kapcsolatban. Általános történetírásunk pedig
mindmáig pragmatikus maradt s a genetikus irány
még csak kevés művel dicsekedhetik, pedig ugyanakkor
a külföldi történetirodalom mindinkább a szociológiai-
nak nevezhető irányban fejlődik tovább. Azt reméljük,
hogy a helytörténetnek helyes alapon való művelése
lehetővé fogja tenni, hogy ez az irány nálunk is gyöke-
ret verjen. Nem tömegjelenségek történetírása volna ez,
hanem olyan, amely az okok ezernyi szálával egybe-
kapcsolt inponderabilis tényezőkkel is számol, nemcsak
egyes emberek lelkivilágát tudja szétboncolni, hanem
pártok, szembenálló szellemi irányzatok jellegét is meg-
tudja állapítani, nemcsak egyes intézmények gyökeréig
tud lehatolni, hanem mélyen a talajban a különböző
gyökérszálak szövevényes egymásbakapcsolódását is
észre tudja venni. Ez az irány tudja csak annak a mai
embernek tudásszomját is kielégíteni, aki a technika
hihetetlen fellendülésének idejében tudományunk mai
ténymegállapításaira csak lekicsinylőleg képes nézni.

Míg így egyrészt általános történetírásunk fellen-
dülését reméljük, másrészt az olvasható, és pedig ha-
szonnal olvasható helytörténeti művektől azt várjuk,

---

¹ Természetesen korántsem karakterisztikuma ez az
egész francia helytörténeti irodalomnak, inkább csak általá-
nosabb benne ez a törekvés. Ilyen szempontok érvényesíté-
sét főleg a *Les vieilles provinces de France* vállalat egyes
köteteiben látjuk, elsősorban L. Febvre: *Histoire de Fran-
che-Comté*-jában. (Paris, 1912.)

hogy közönséget fognak nevelni s abban a maradiság és szalmatűz két véglete közötti józan konzervatívizmust ébresztenek fel. Arról az útról, amelyen ezek a történeti művek az olvasóhoz eljuthatnak, csak röviden óhajtunk szólni. Teendőink ezen a téren az egykor virágzó vidéki történeti és régészeti társulatok új életre ébresztése, galvanizálása, megerősítése, újak alapítása, ahol pedig már vannak általános irodalmi társulatok, ott a történeti studiumok művelésének alaposabb kidomborítása lesz. Az elveszített terület szellemileg legfejlettebb megyéje, Szepes, tudott virágzó társulatot teremteni, rendszeres folyóiratot adni ki, Hunyad megye kis magyar intelligenciája is szép évkönyvsorozatot adott ki. S ezzel szemben nem szégyenünk-e, hogy Pest vagy Heves megye, amelyek pedig sokkal gazdagabbak, ahol tőzsgyökeres magyar földbirtokosok laknak, nemcsak soha nem tartotta érdemesnek történetének, multjának művelését, hanem annak még ma sem érzi hiányát?

Sok teendő, nehéz munka vár még történetírásunkra, de a szükséges munkaerők, főleg a periferiákról elmenekült s ma alföldi városainkban működő történet-tanárok révén rendelkezésünkre állanak. Törvényhatósági levéltáraink is, egységes központi ellenőrzés és vezetés alá helyeztetve, mindenütt egy-egy tisztán tudományos állást fognak jelenteni s így vármegyei levéltárnokainkban elsőrangú segéderőket nyerhetünk. Ezeknek a társulatoknak működésével érhetnők el a történeti érdeklődés felélesztését és érzék megerősödését, hogy ez az intelligens olvasóközönség a nagyobb, az egész nemzet életét érintő műveket, pl. Széchenyi naplóit vagy a tót-kérdés történetét is érdeklődéssel lapozza, kedvvel olvassa, azaz hogy ezek a tudományos kincsek átmenjenek a köztudatba, és a magyarság gondolatvilágában tényezők legyenek.

A vidéki társulatoknak azonban nem szabad egymástól teljesen függetlenül működniök, sem pedig csak az újkorra korlátozniök érdeklődésüket. Mert akkor ismét belesünk az egyoldalúság régi hibájába, amikor csak a középkor volt a fontos. Mindkét tekintetben a történeti földrajz művelését tartjuk a legtermészetesebb kapcsolatnak. Ez ugyanis nem szorítkozhat csak a középkorra, hanem az egyes területek fejlődését napjainkig elkíséri, másrészt pedig csak a közösen megállapított egységes

programm alapján működő társulatok közös munkájával lehet Magyarország történeti földrajzát, a pozitívista történettudományi iránynak ezt a legtanulságosabb termékét, a föld és a rajta élő ember kapcsolatának szimboliumát megteremteni. Csak ez képes olyan egységes tervet készíteni, amelynek kivitelén generációk dolgozhatnak érdemlegesen, mert itt van még a legtöbb megoldandó feladat s amely történetszemléletünkbe az elmúlt és csak emlékezetben visszaidézhető tényezők mellé a meglevőt, a változások eredményét is belevonja.

Teendőinket és azok sorrendjét is tehát ezen a három fokozaton állapíthatjuk meg: újkori helytörténeti tanulmányok, amelyek felébresztik az érdeklődést; vidéki társulatok megszervezése, amelyeknek munkálkodása a közép- és újkor szerves kapcsolatbáhozásával megteremti a tudományos történetirodalom igazi olvasóközönségét és végül az integer Magyarország történeti földrajzának közös munka keretében való elkészítése.

Mályusz Elemér.